

na gruncie poznania metafizycznego i miała za zadanie usprawniać tego rodzaju poznanie, pełniąc wobec metafizyki funkcje narzędne. Autor podkreśla, że współczesna logika, która zyskała status nauki autonomicznej, nie jest aplikowana do metafizyki w taki sposób, w jaki czynił to Arystoteles, m.in. dlatego, że „podstawą obiektywności w logice współczesnej jest zwiążanie jej z niesprzecznością operacji poznawczych i oderwanie od prawdziwości przedmiotowej” (s. 663).

W drugim artykule poświęconym tej tematyce Stanisław Kamiński przedstawił elementy logiki formalnej. Znalazły się w nim następujące zagadnienia: teoria zdań, teoria nazw, sylogistyka, teorie nieklasyczne oraz wykład z metalogiki.

Artykuł Andrzeja Maryniarczyka *Aktualność tomizmu* zamyka, a zarazem podsumowuje treści *Wprowadzenia do filozofii*. A. Maryniarczyk zauważył, że sposób przedstawienia różnorodnych tematów przez wielu autorów łączy w pewną spójną całość metoda uprawiania filozofii. U podstaw tego stylu filozofowania leży myśl Arystotelesa i św. Tomasza. Autor podaje racje, dla których tomizm nie tylko nie jest „archeologią” filozoficzną, jak sądzą niektórzy, lecz także – ze względu na swój przedmiot i metodę dociekań – jest ciągle aktualny i stanowi podstawę filozofii, która chce być zakorzeniona w realizmie, aby realistycznie odpowiadać na najbardziej doniosłe pytania formułowane pod adresem świata, człowieka i jego wytworów.

Kompetencja, układ tematów, jasność wykładu to tylko niektóre zalety tej książki, dzięki którym czytelnik może pozyskać wiedzę, jeśli żywi chęć zgłębiania tego, co jest mu dotąd jeszcze nieznanne, a co w sposób istotny rzutuje na jego rozumienie świata i rozumienie samego siebie.

Wojciech Gretka SDB

Filozofować w kontekście teologii. Religia – natura – łaska, red. ks. Piotr Moskal (*Religia i Mistyka*, t. I), Lublin: Wydawnictwo KUL 2003, ss. 155.

Prezentowana książka zawiera materiały z I Ogólnopolskiego Sympozjum *Filozofować w kontekście teologii. Religia – natura – łaska*, zorganizowanego przez Katedrę Filozofii Religii KUL, które odbyło się na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 26 października 2002 r.

Publikacja składa się ze spisu treści (w języku polskim i angielskim), wstępu redaktora książki i dziesięciu rozdziałów, będących tekstami referatów uczestników konferencji, którzy podjęli się trudu przedyskutowania niektórych filozoficznych i teologicznych aspektów religii.

W referacie zatytułowanym *Problem genezy religii. Aspekty filozoficzne i teologiczne* ks. dr hab. P. Moskal próbuje odpowiedzieć na pytanie o genezę religii. Autor operuje określonym rozumieniem terminów „geneza” i „religia”. Terminu „religia” używa w dwóch znaczeniach. W pierwszym i podstawowym religia rozumiana jest jako realna, osobowa i dynamiczna relacja człowieka do osobowego Boga, od które-

go człowiek jest zależny w istnieniu i działaniu i który jest ostatecznym celem życia ludzkiego. Relacja ta ma charakter dialogiczny, osobowo-osobowy, i wyraża się ze strony człowieka w osobowych, właśnie religijnych działaniach. W drugim znaczeniu religia to fakt społeczno-kulturowy, w postaci określonych kultów, doktryn i organizacji. Przez genezę religii autor rozumie to, co jest religiorodne. Odpowiadając na pytanie o tak rozumianą genezę religii, wskazuje on na występowanie zarówno naturalnych, jak i nadprzyrodzonych jej źródeł. Pierwszych dopatruje się w metafizycznie rozumianej naturze człowieka oraz w realnie istniejącym Bogu. Nadprzyrodzone zaś źródła religii tkwią, jak wskazuje autor, w tym, iż udoskonalona przez Boga natura ludzka, obdarzona łaską, może poznać prawdy przekraczające poznanie naturalne i skierować się do Boga jako źródła nadprzyrodzonej szczęśliwości. Autor, przedstawiając genezę religii, rozumianej jako osobowa relacja człowieka z Bogiem, podkreśla, iż Bóg jest inicjatorem tej relacji, jako Stwórca natury i łaski.

Kolejne dyskutowane zagadnienie to kwestia przebóstwienia człowieka. Analizy tegoż problemu dokonuje ks. prof. A. Eckmann w artykule zatytułowanym *Przebóstwienie człowieka w świetle pism wczesnochrześcijańskich*. Autor przytacza definicję przebóstwienia pochodzącą od Dionizego Areopagity, który pojmuje przebóstwienie jako upodobnienie się do Boga i zjednoczenie z Nim w takiej mierze, w jakiej jest to możliwe. Wy tłumaczenia słuszności powyższego określenia autor doszukuje się w przytoczonych fragmentach Pisma Świętego (np. Rz 1, 26; Ps 81; J 10, 34; J 1, 16-17; 1 J 3, 9; 1 P 1, 23; 2 P 1, 4; 1 J 3, 2). Tłumacząc kolejną kwestię, mianowicie: stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Boga, autor odwołuje się do Klemensa Aleksandryjskiego, św. Bazylego, Grzegorza z Nyssy, św. Jana Damasceńskiego, św. Augustyna. Na podstawie ich ujęć omawianego zagadnienia autor stwierdza, że obraz Boga w człowieku to różne aspekty inteligentnej, rozumnej, wolnej natury ludzkiej, które tworzą podstawę jego spotkania z Bogiem i przenoszą go na poziom podobieństwa do Stwórcy. Rozważając zagadnienie przebóstwienia w kontekście teologii wcielenia, przywołuje autor fragmenty pism takich teologów wczesnochrześcijańskich, jak: św. Ireneusz, św. Atanazy, św. Grzegorz z Nyssy, św. Grzegorz z Nazjanzu. Powtarzając za tym ostatnim, ks. prof. A. Eckmann podkreśla, że przebóstwienie człowieka jest skutkiem życia sakramentalnego. Na koniec autor dodaje, że przebóstwienie dokonuje się za sprawą działania Ducha Świętego w człowieku i trwa w nim dzięki etycznemu postępowaniu człowieka.

W artykule *Rozum i wiara w poznaniu Boga* s. prof. Z. J. Zdybicka analizuje tytułowe zagadnienie poprzez dokonanie przeglądu jego dziejów, prezentacji stanowiska Magisterium Kościoła katolickiego oraz stanowiska klasycznej metafizyki realistycznej. Według autorki, stanowisko Kościoła w wyżej wymienionej kwestii jest jasne. Są dwie podstawowe drogi poznania Boga przez człowieka: droga poznania naturalnego, dostępna dzięki władzom poznawczym, i droga wiary nadprzyrodzonej, która aktem intelektu, kierowanym wyborem (przyzwoleniem woli), przyjmuje prawdy objawione przez samego Boga. Omawiając stanowisko filozofii klasycznej, autorka prezentuje dwojakie poznanie Boga: przedfilozoficzne (spontaniczne, intuicyjne, refleksyjne) i filozoficzne, które jest sprecyzowane, uzasadnione, zdobywane w ramach metafizycznego wyjaśniania istniejącego świata i człowieka. W odpowiedzi na pytanie o udział rozumu i wiary w poznaniu Boga, autorka wskazuje na komplemen-

tarność tych dwóch typów poznania. Zarówno rozum, jak i wiara prowadzą do poznania Prawdy Najwyższej.

Kolejnym prezentowanym w książce zagadnieniem jest kwestia zjednoczenia mistycznego. Próby przybliżenia tego problemu dokonał ks. prof. S. Urbański w tekście zatytułowanym *Istota zjednoczenia mistycznego*. Autor podkreśla, że przedmiotem jego dociekań jest zjednoczenie, rozumiane jako zjednoczenie przeobrażające, które jest rzeczywistością nadprzyrodzoną. Dokonuje się ono poprzez łaskę. Oznacza wyniesienie człowieka do wyższego porządku oraz całkowicie nadprzyrodzony charakter tegoż stanu ducha, który wyraża się w pojęciach przeobrażenia, uczestnictwa i upodobnienia. Tak rozumiane zjednoczenie autor rozpatruje w dwóch aspektach: filozoficzno-teologicznym oraz psychologiczno-duchowym.

Mertonowska koncepcja kontemplacji mistycznej to tytuł następnego artykułu. Autor, o. prof. Paweł Placyd Ogórek, swoje rozważania skoncentrował wokół następujących zagadnień: mistyka chrześcijańska, kontemplacja mistyczna, uwarunkowania kontemplacji mistycznej ze strony człowieka oraz powszechność–elitarność kontemplacji mistycznej. Podłożem analizy powyższych zagadnień szczegółowych jest, według autora, podstawowa definicja kontemplacji mistycznej, bez której nie można osiągnąć zrozumienia analizowanego tematu. Dlatego autor przywołuje ją niemalże już na początku referatu, mówiąc: kontemplacja mistyczna ma nadprzyrodzony charakter, całkowicie przekraczający uzdolnienia natury ludzkiej, jest to szczególnego rodzaju poznanie Boga, proste i ukryte w ciemnościach wiary, jest to bezpośrednio i doświadczalnie zjednoczenie z Bogiem.

W referacie *Teologiczny rodowód filozofii. Kilka uwag o teologicznym kontekście filozofii osoby* ks. dr S. Szczyrba rozważa filozofię osoby w kontekście teologicznym. Poprzez analizę koncepcji człowieka filozofów starożytnych: Sokratesa, Platona czy Arystotelesa, oraz współczesnych myślicieli chrześcijańskich (np. J. Ratzingera), autor dochodzi do wniosku, iż dopiero komplementarność powyższych stanowisk oddaje w pełni sens pojęcia osoby. Prelegent podsumowuje swoje stanowisko słowami encykliki *Fides et ratio*: „wiara i rozum są jak dwa skrzydła, na których duch ludzki unosi się ku kontemplacji”.

Następny artykuł, którego autorem jest dr W. Dłubacz, nosi tytuł *U źródeł klasycznej koncepcji natury*. Referent dokonuje tu przeglądu i skrótovej analizy zmieniających się interpretacji pojęcia „natura”, niewątpliwie jednego z najbardziej znaczących pojęć filozoficznych. Pokazuje, jak pojęcie natury zmieniało się w czasie. Najpierw oznaczało całość rzeczywistości. Dla pierwszych filozofów stanowiło ono wewnętrzną zasadę świata – pierwsze źródło jego powstania i dynamizmu. Dla Platona zaś natura to świat zmysłowy jako wytwór duszy i umysłu. Dusza przejęła tu rolę natury. Arystoteles odszedł od rozumienia natury jako całości świata i pojął ją jako istniejącą w konkretności (bycie). Arystotelesowską koncepcję natury, jako rewolucyjną, autor przedstawił ze szczególną dokładnością. Dalej przedstawia rozumienie natury według św. Tomasza, związane ze zmianą koncepcji bytu. Byt to istniejący konkret, a jego ruch to aktualizacja jego sposobu istnienia. Cały byt w pełni zależy od Boga (istota, istnienie, ruch oraz wszelka aktywność). Natura jest więc z konieczności otwarta na działanie Boga.

Mgr E. Piecha-Kasprzyk w referacie *Doświadczenie Boga w świetle pism św. Teresy z Avila* starała się zbadać charakter tego doświadczenia oraz przyjrzeć się

bezpośredniemu jego przedmiotowi. Doświadczenie zdefiniowane jest jako poznanie bezpośrednie (bez pośrednictwa wnioskowania i znaków nieprzezroczystych) bytu realnie istniejącego. W celu określenia bezpośredniego przedmiotu doświadczeń religijnych św. Teresy autorka przywołuje poglądy niektórych komentatorów jej nauki (np. W. Granat, H. Szumił). Opowiadają się oni za bezpośrednim jej obcowaniem z osobami Trójcy Świętej. By potwierdzić lub zanegować słuszność wniosku tychże komentatorów, autorka sama dokonuje analizy wybranych fragmentów pism św. Teresy. Na ich podstawie stawia tezę, że w świetle przyjętej definicji doświadczenia, Święta bezpośrednio Boga nie doświadcza. Bóg doświadczany jest przez podmiot jako np. treść świadomości, treść poznawcza, jako sprawca stanów i doznań organiczno-afektywnych lub jako intencjonalny korelat aktów intelektualno-wolitywnych. Autorka jest świadoma tego, iż wniosek powyższy został wysnuty na kanwie pewnego przyjętego rozumienia doświadczenia. O bezpośrednim doświadczeniu Boga przez św. Teresę można mówić, gdy przyjmie się inną koncepcję bezpośredniości.

Przedostatnim artykułem jest referat mgr M. Lasik zatytułowany *Rozwój duchowy – progres czy regres naturalnych władz bytowych człowieka? Rozważania na podstawie „Twierdzy wewnętrznej” św. Teresy od Jezusa*. Na samym początku autorka ukazuje dylemat: prowadzona w porządku przyrodzonym refleksja antropologiczna wskazuje, że związana z życiem religijnym doskonałość człowieka oznacza aktywne, od strony podmiotu, realizowanie jego potencjalności. Nadprzyrodzona refleksja mistyczna natomiast wskazuje, że uzyskanie optimum doskonałości ludzkiej zasadza się na biernym otwarciu się na Boga. Autorka zadaje sobie pytanie: czy w opisywanym przez mistyków rozwoju duchowym dochodzi do rzeczywistego rozwoju możliwości człowieka? Odpowiedź dla autorki jest oczywista: mistyka stanowi o najgłębszym spełnieniu się człowieka. Analiza tekstu *Twierdzy wewnętrznej* św. Teresy, na którym opiera się autorka, służy potwierdzeniu powyższej tezy.

W końcowym referacie mgr A. Nyga podejmuje problematykę podstaw filozoficznej teorii stworzenia świata w ujęciu św. Tomasza. Przedstawia pogląd Akwinaty, który opierając się na nowym egzystencjalnym pojęciu bytu (akt istnienia jest naczelnym aktem bytowym i warunkiem realności), wypracowuje filozoficzną teorię stworzenia oraz ostateczne filozoficzne uzasadnienie dopełniające interpretację biblijnego *creatio ex nihilo*.

Powyższy skrótowy opis poszczególnych rozdziałów książki oczywiście nie wyczerpuje złożoności zagadnień w nich analizowanych. Miał on na celu jedynie zasygnalizowanie pojawienia się nowych prób rozwiązań istniejących już od dawna problemów. Są one nowe o tyle, o ile w filozofii nowożytnej i współczesnej wiele uwagi poświęcano filozofowaniu w kontekście nauki, nie zawsze zdając sobie sprawę z tego, iż stan filozofii zależy w dużej mierze od jej związków z myślą religijną i teologiczną. O tych związkach zaświadcza dzieje kultury. Zwłaszcza zaś Tomasz z Akwinu, odróżniając rozum od wiary i zespalał je harmonijnie, uszanował prawa zarówno rozumu, jak i wiary oraz ich godność. Akwinata mówi, że „łaska nie niszczy natury, lecz ją doskonali, natura jest podporządkowana łasce, rozum wierze, a ludzka miłość miłości nadprzyrodzonej” (*STh* I, q. 1, a. 8, ad 2). Współcześnie zaś problematykę tę w wyraźny i stanowczy sposób podjął Jan Paweł II, poświęcając całą encyklikę *Fides et ratio* zagadnieniu relacji między wiarą a rozumem. Ukazuje w niej, w jaki sposób są sobie nawzajem pomocne filozofia i teologia.

Uświadomieniu faktu istnienia wzajemnych związków filozofii z myślą religijną i teologiczną miało służyć sympozjum *Filozofować w kontekście teologii. Religia – natura – łaska*. Było ono pierwszym spotkaniem z cyklu: *Filozofować w kontekście teologii*. Drugie sympozjum (26 IV 2003) z tego cyklu, kontynuowane w roku akademickim 2003/2004 w formie konwersatoryjnej, poświęcone było problemowi religii prawdziwej.

Maria Krzyżanowska

Ingrid Leman S t e f a n o v i c, *Safeguarding Our Common Future. Rethinking Sustainable Development*, Albany: State University of New York Press 2000, ss. XIX+234.

Książka wydana jest w ramach serii „Fenomenologia Środowiska i Architektury” (*The SUNY Series in Environmental and Architectural Phenomenology*). Jak informuje notatka zamieszczona na pierwszej stronie, zasadniczo chodzi o kwestię praktyczną: wspieranie i rozwijanie tych naturalnych środowisk, które są piękne, żywe i głęboko ludzkie. Jednakże jasne stanowisko teoretyczne jest niezbędne do badań i projektowania i stąd zadaniem tejże serii wydawniczej jest prezentowanie deskryptywnych ujęć doświadczenia środowiska czy architektury, zwłaszcza ujęć fenomenologicznych i hermeneutycznych. Książka Stefanovic dobrze wpisuje się w tak postawione zadanie. Jak głosi tytuł, autorka zachęca nas do przemyślenia pojęcia zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*), na którym rzekomo oparta jest nasza praktyka techniczna. Pojęcie zrównoważonego rozwoju zostało spopularyzowane przez Światową Komisję Środowiska i Rozwoju (*World Commission on Environment and Development*), która w swym raporcie z 1987 r. wskazywała na konieczność zachowania równowagi między postępem ekonomicznym a ochroną środowiska naturalnego. Jak słusznie twierdzi autorka, nie jest to jedynie pojęcie z zakresu techniki. Przede wszystkim jest to pojęcie filozoficzne, jako że fundamentalne tezy co najmniej logiki, metafizyki i etyki leżą u podstaw naszych analiz wpływu rozmaitych technik na środowisko oraz rządzą naszymi wzorcami decyzyjnymi. Autorka stawia sobie trzy cele: (a) wydobycie niektórych z owych tez filozoficznych, milcząco zakładanych w wielu dyskusjach na temat zrównoważonego rozwoju; (b) przeprowadzenie ich krytyki, zarówno z punktu widzenia filozofii, jak i ochrony środowiska naturalnego, na podstawie fenomenologii Heideggera, oraz (c) naszkicowanie alternatywnego rozumienia pojęcia zrównoważonego rozwoju, rozumienia spójnego z Heideggerowskim opisem ludzkiego bycia-w-świecie. Zdaniem autorki, fenomenologia stawia sobie za cel wydobycie i ujaśnienie fundamentalnych sposobów naszego myślenia o świecie; bada ona relację między człowiekiem a jego światem, i to zanim filozofowie oddzielą owo przeżywanie od przeżywanego świata. Filozofia Heideggera stanowi dobry punkt wyjścia, gdyż to właśnie Heidegger przeprowadził radykalną